

Hagyományos tájnevek, földrajzi nevek

GÁBRIEL ANDRÁS¹

A hagyományos földrajzi nevek, tájnevek, helynevek eredeti helyükön való megőrzése éppúgy közös feladatunk, mint a műemlékek megvédése, a folklór értékeinek ápolása. Hagyományos neveken természetesen itt nem az utóbbi 50-60 évben keletkezettek értendőek (bár ezeknek már szintén lehet hagyománya), hanem a régebbiek, az évszázadok óta használtak, amelyeket megyenevek, egyes régebbi járásnevek is őriznek.

Jóleső érzés tudni, hogy a legkisebb területegységeket megjelölő dűlőnevek megőrzéséről országosan is gondoskodnak (FÖLDI E. 1987), s e neveket újabban több kiadvány is megőrökíti. Sőt, egyes falvakban a falu határának térképén is feltüntetik őket. A dűlőneveknél nem jelentéktelenebb, tájnévként is használt megyenevek, járások jelölésére is szolgáló tájnevek is megérdemlik, hogy eredeti helyükön maradjanak a köztudatban, ill. az azt formáló térképeken. Új nevek adásánál ezt a szempontot gyakran nem veszik figyelembe. Többen ragaszkodnak a megszokott, de a hagyományosakat sértő nevekhez. Sokak szerint teljesen mindegy, hogy egy tájnak mi a neve, de sajátjuk eltévesztését nem szeretik.

A geográfiában, térképen korábban nem szerepelt több tájnevet először talán a Kogutowicz Zsebatlasza c. munkában (1922) vitt térképre STRÖMPL G. Más tájneveket a harmincas évek közepén megjelent ÁTI Kisatlasz (é.n.) közölt, nem mindet kifogástalanul. KOGUTOWICZ M. (1930, 1936) ugyanakkor tárta fel a Dunántúl népi tájneveit. Ő KÁDÁR L. (1941) szerint a legalaposabb munkát végezte e téren, de abbéli törekvésében, hogy szinte minden hely eredeti névvel bíró terület legyen, helyenként erősen kiterjesztett egyes népi tájnevű vidékeket.

1936-ban PRINZ GY. az egész országra közölt tájbeosztást, amelyben népi tájneveket, mesterséges „vidékneveket” és középkori krónikákból vett neveket (Bársonyos, Bolhád) is használt. Később VISKI K. (1938) foglalta össze az ország hagyományos tájneveit. Ugyanezt tette KÁDÁR L. (1941), aki térképen is ábrázolta ezeket. Ő a Dunántúltra vonatkozóan átvette KOGUTOWICZ beosztását, ám a többi, általa jól ismert területekről részletes, egyes tájakról viszont hiányos beosztást közölt.

BULLA B. (BULLA B.—MENDŐL T. 1947) sajátos szemléletének megfelelően a folyótól folyóig, ill. pataktól patakig terjedő tájak, hegységek, dombságok (többnyire középtájak) megkülönböztetésére törekedve „megszüntet” egyes, medencékben fekvő, hagyományos nevű tájakat, felosztva azokat a „szomszédok” között. BULLA nem vette figyelembe CHOLNOKY J.-nek (é.n.) azt a megállapítását, hogy a medencékre kellene nagyobb súlyt fektetni, ahol társadalmi egységek alakultak ki, köztük több vármegye és járás is.

Részletesebb tájbeosztást közöl PÉCSI M. és SOMOGYI S. (1967), akik több kis egységnek addig nem használt, azaz mesterséges, esetenként bírálható nevet adtak. Tájbeosztásukat tovább részletezték 1980-ban kiadott térképükön. A hagyományos tájneveket legteljesebben KÓSA L. és FILEP A. (1975) foglalta össze.

A következőkben a bírálható elnevezéseket és helyenként a beosztásokat is az új Magyar Nemzeti Atlasz (a továbbiakban MNA) alapján törekszem áttekinteni. Az atlasz kevés változtatással Magyarország földrajzinév-tára I. (FÖLDI E. 1982) neveit alkalmazza.

Az ország Ny-i részén kezdve, elsőként a Hetés helye tűnik szembe. Az MNA az egész Kerka menti síkságot, Lenti-medencét Hetésnek nevezi, noha ez a helybeliek egyöntetű véleménye szerint egészen kis terület, a Jugoszláviában eredő és oda visszakanyarodó Kebele-patak és az országhatár közötti táj. Ezen jelenleg négy falu és Nyakasháza-puszta fekszik, amely a középkorban szintén falu volt. A Hetéshez tartozik még a határainkon kívül eső Göntérháza és Kámaháza is.

A Hetést ilyen kistájnak - de eredeti helyétől valamivel É-abra helyezve - tünteti fel az ÁTI Kisatlasz, és egy azt követő, 1940-ben kiadott országátérkép (1:750 000) is. A Hetés kiterjesztése a geográfiában KOGUTOWICZ-tól (1936) ered. Ő a DÖMÖTÖR S. (1961) által Belső-Órségnek elnevezett, domborzatilag is, etnikailag is

¹ Agrártudományi Egyetem, Gödöllő

különböző Veleméri-völgyre is kiterjesztette GÖNCZI F.-nek (1914) tágabb értelemben vett Hetését, pedig GÖNCZI is megkülönböztette ettől az „igazi Hetést”, amely azonos a helybéli szerinti Hetéssel. GÖNCZI a Lenti-medencéből a Göcsejhez sorol néhány bevalottan nem odatarozó falut, hogy a két tájat határossá tegye.

A kérdésről SZENTMIHÁLYI I. (1977) munkájában találunk összefoglalást. Itt érvényesül KOGUTO-WICZNAK az a zselici tapasztalata, amely szerint lakói nem annyira tájukat tekintik Zselicnek, hanem magukat a zselicieket. Itt sem az úde rétekkel, berekfás (éger)ligetekkel tarkított, kis patakokkal, csatornákkal átszött sík tájukat tartják Hetésnek, hanem magukat a „hetesieket”.

Ha a Hetés kiterjedése a különböző irodalmi forrásoknak megfelelően vitatható is, a Vasi-Hegyhátat viszont kétségtelenül nem a helyén jelöli az MNA; nem ott, ahol a „Hegyhát-” kezdetű falunévek vannak. Az atlasz ugyanis - mint az említett Földrajzinév-tár térképe is (FÖLDI E. 1982) - a Hegyhátat ezektől Ny-ra jelöli, nevezetesen a határainkon belüli Vendvidéken, valamint az Őrség és a Rába közötti területen, amelyet DÖMÖTÖR (1961) Külső-Őrségnek nevez, mert nem tartozott az eredeti Őrséghez, mint ahogyan a Belső-Őrség sem! A tájnévnek ez a Ny-ra tolása több mint két évtizede jelent meg a földrajzi irodalomban. Egyébként a Vasi-Hegyhát ÉK-i folytatásaként jelölt Kemeneshát új, mesterséges tájnév. Régebben csak Kemenesalja létezett (KÁDÁR L. 1941; DÖMÖTÖR S. 1961).

A Mecsekfalja is eredeti tájnév, de sem az MNA-ban, sem a Földrajzinév-tárban nincs a helyén, hanem a Keleti-Mecsek alá került. Ennek neve pedig valójában: Zengőfalja (ANDRÁSFALVY B. 1980). A Mecsekfalja Pécs és a hegység lejtőjén fekvő hozzácsatolt községek területe. Itt helyesen jelölte a 70-es évek végén (é.n.) kiadott 1:300 000 méretarányú négyrészes térkép. Feltételezhető, hogy a középkorban csak a Pécs feletti Tubes-Misina csúcs volt Mecsek (LÓCZY L. 1918; PRINZ GY. 1936). Ettől Ny-ra van a Mecsek-Hegyalja (KÓSA L.—FILEP A. 1978). A Zengőfaljától DK-re fekvő dombvidék élő népi tájnéve pedig Geresd (KÁDÁR L. 1941), szükségtelen a domság szót is hozzáírni.

A másik Hegyhát a Mecseknek a Kapos felé lejtő háta, a Baranya-csatorna, a Bikali-víz és az Okor-patak felső szakaszának vízgyűjtője, az egykori „Hegyháti-járás”. A latin hivatalos nyelv idején processus Transmontanus (Lexicon locorum, 1773), magyarul Hegyháti járás (HAAS M. 1845) volt a neve 1949-ig. Ennek volt székhelye, Sásd - honismereti szakkörének ismételt beadványára - fokozatosan a helyére, Baranyába került, miután az ÁTI Kiszálasz jó fél évszázada történt névcsereje óta térképen csak Tolnában láthatjuk. Ott 1942-ben jelent meg először a földrajzi irodalomban (PRINZ GY. 1942). A táj régi lakói elutasítják ezt a tájnévet (GÁBRIEL A. 1973), de a Hegyhát név Tolnában a térképekről a helyszínen is elterjedt. Ezt persze helytelen a Sió-völgy ezzel határos Ny-i oldalára is kiterjeszteni. A Völgyesség is fokozatosan a helyére, a Völgyességi-patak vízgyűjtőjére, az egykori „Völgyességi járásba” került az MNA-ban.

Tolna így kapott egy új tájnévet, Ny-i harmadának a tájnév útján Somogyhoz való csatolása viszont megrövidítette a megyét. A Kaposról Ny-ra fekvő részét ui. az MNA Somogyi-domságnak jelöli. Az atlasz ebben is alapjában véve KOGUTO-WICZNAK (1930) követi, aki először sorolta ezt a területet Külső-Somogyhoz azzal, hogy valamikor Somogyhoz tartozott. A valóság az, hogy a mai somogyi területből a középkorban néhány falu Tolnához tartozott, amelyeket egy 1696-ban Pozsonyban kelt nádori rendelet Somogyhoz csatolt (PAPANEK G. 1783). Ezek a falvak - mint ahogy egész Tolna megye - ma is a pécsi püspökséghez tartoznak, noha egész Somogy Szent István óta a Veszprémi püspökségben van. Ezt a tájat helyesebb lenne Somogy—Tolnai-domságnak nevezni.

A hagyományos nevek alapján állva nehéz elfogadni a Pilis név elvetését a középkor óta Pilis nevet viselő hegység és a régi Pilis megye nagyobb részétől (CSÁNKI D. 1890), noha ezt az elvételt több jelentős geográfus jelentős vívmánynak tartja. Kétségtelen, hogy a Pilistől elkülönített Visegrádi-hegység más kőzetből áll, morfológiailag és genézis szerint is különbözik a Pilisnek meghagyott keskeny vonulattól, de a kettő annyira együtt van, hogy nem célszerű őket külön hegységnek tekinteni. A Visegrádi-hegység olyan név, amely nemigen terjed el a köztudatban, még ha hivatalosan kötelező is így nevezni. A Pilis nevére benne fekvő falvak „Pilis-” előneve is örzi.

Egyik hegységünk rangját pedig nem ismeri el a geográfia, és Heves—Borsodi-domságnak nevezi, sőt egyesek medencének tekintik (KÁDÁR L. 1941). Hegység rangját csak LÁNG S. adta meg, de ő különböző nevekkal illetve: 1949-ben legismertebb csúcsáról Vajdavár-hegységnek jelölte, 1953-ban pedig Özd—Pétervársára közti hegyvidéknek. Hegységnek veszik régóta a túristák is, jóval a mai hivatalos nevet mutató túr.statérkép előtt, 1973-ban Óbükk címmel vázlatos térképet adott ki róla a Budapesti Természetbarát Szövetség. Egyesek szerint a környék lakói is Óbükknek nevezik, amit magam nem tapasztaltam. Bükknek hallottam mondani, van több Bükk (Bükk) nevű része, köztük Óbükk is.

Az Óbükk nevet a geográfia-geológia nemigen fogadja el, mivel ez jóval fiatalabb a Bükknél. A hegység rangjára viszont rászolgál, minthogy öt pontja magasabb a hegységhez BULLA (1954) szerint szükséges 500 m-nél. Éles gerincle határt képez a Sajó és az Eger-patak vízgyűjtője, ill. Borsod és Heves megye között. „Meredek lejtőivel, szűk felsőszakasz jellegű völgyeivel” (SZÉKELY A. 1961) igazi hegység. Benne a bükksceniterzsébeti Nagyók az egész ország egyik legmagasabb, csaknem függőleges sziklafala (még ha ez a szikla aránylag lágy is).

Ha a szomszédos, jóval alacsonyabb Upponyi-hegység lehet hegység, nehezen érthető, hogy ez miért nem. Legismertebb csúcsáról LÁNG S. nyomán Vajdavár-hegységnek lenne a legalkalmasabb nevezni. Vajdavár SCHERMAN SZ.-nál is (1937), aki a legteljesebben ismertette az Északi- és Északkeleti-Kárpátok hegységeit. Ez a hegység is beletartozik abba a Nógrádi-medence és a Bükk közötti hegyes-dombos tájba, amelynek középkori neve PRINZ (1936) szerint Bolhád volt. Ezt fedi a Barkók földje, Barkóság (PALADI-KOVÁCS A. 1982), ill. részben Erdőhát (HUNFALVY J. 1867) név is. A Vajdavár körül több kis medence van, amelyek helyében, önállóságában, nevében nincs egyetértés (HEVESI A. 1986; PÉCSI M.—SOMOGYI S. 1967; LÁNG S. 1953).

A Sajó-völgyet sem célszerű Borsodi-medencének jelölni, különösen nem a Gömöri-medencére is kiterjesztve, amint az MNA-ban olvashatjuk. A Sajó-völgy a Putnok alatti szorulat után fokozatosan kitágul. Nem szűkül úgy össze mint a Gömöri-medence alatt, vagy az Ipoly völgye a Nógrádi-medence alatt. Még kevésbé volt helyes a korábban Putnoki-dombságnak (PÉCSI M.—SOMOGYI S. 1967) jelölt területet „Borsodi-”ra változtatni. Ennek ugyanis jó kétharmada az eredeti Gömörben van, ezért inkább Gömöri-dombság lehetne.

„Borsodi-” neve csaknem olyan helytelen, mint az évtizedeken át használt, de szerencsésen eltűnt, Észak-Borsodi-karszt volt, amely feltehetően azért keletkezett, mert a geográfia is kényszerítve volt arra, hogy segítse feledésbe merülni a Trianon óta nem hozzánk tartozó területeket. Ezzel a 40 éves „hagyománnyal” ideje lenne szakítani. A tőle É-ra fekvő területnek a Szuha-patak vízgyűjtőjének népi tájnéve pedig Szárzsvölgy (ILA B. 1976), amit fel lehetne a térképen tüntetni. Felette jelölhető lenne a Galyaság kis tája.

Ugyanígy fel kellene tüntetni a Gömöri-medencét (CHOLNOKY J. é.n.) is, amelynek alsó vége a Sajó-völgy Putnok alatti szűkületénél van, és több településünk tartozik bele. De mivel a térség nagyobb része határainkon kívül fekszik, nevét csehszlovák területre is kiterjesztve kellene jelölni. Ugyanez vonatkozik a Nógrádi-medencére is, amelyet az Ipoly, ill. az országhatár kettéválaszt. Medence jellege csak úgy tűnik ki, ha mindkét felét együtt látjuk. Gömört és Nógrádot „Gemer”, ill. „Novigrad” tájnévként Szlovákiában is használják.

Gömör egyszerűen szerepel az MNA természetföldrajzi térképén. Pedig nevét a régi Gömör—Tornai-karszt név felújítása is megörökíthetné, noha az „Aggteleki-karszt” nem kifogásolható. Határainkon túli részének különben is más nevet adtak. Két legjelentősebb faluja közül ui. Aggtelek mindig Gömörhöz, Jósvalfó pedig Tornához tartozott. Az 1881-ig önálló Torna megye falvainak fele, Gömörnek pedig 22, eredetileg önálló faluja maradt határainkon belül. Tornát még a Tornai- (esetleg Alsó-Tornai-) medence név örökíthetné meg, ami erre alkalmasabb lenne, mint a többek által használt Bódvaszilasi- név. Ez szabályos, középső medencéje a Bódva-völgynek, amely az országhatáron kissé, a régi Torna megye és Borsod határán, Perkupa és Szalonna között erősen szűszűkül. E szűkület alatt az eredeti Borsodban is van egy szabályos kis medence, amelynek Szendrő a központja.

A földrajzinév-tárban a Rakaca-völgytől É-ra fekvő Tornai-dombságnak jelölt táj falvai vízszint - Tornabarakony és a Tornai-medencébe esők kivételével - borsodiak, többségük abaúji. Torna nevét nem ezzel a dombsággal kellene megörökíteni.

Ilyen, megyei hovatarozást helytelenül figyelembe vevő nevet kapott a Zempléni-hegység is, amelyből több fekszik abaúji, mint zempléni területen. A Zempléni Tájvédelmi Körzetnek pedig túlnyomó része Abaújban van. Határainkon belül a hegység minden 700 m-nél magasabb pontja Abaújban emelkedik, a legmagasabb részei pedig már Abaújon túl, a történelmi Sáros megyében (ez Kogutowicz Zsebatlaszában Simonka-hegység) találhatóak. A hegység belsejében fekvő falvak - a hegyaljaiak és Háromhuta kivételével - mind Abaújhoz, és nem Zemplénhez tartoztak. Még a hegységtől K-re fekvő Hegyköz - sőt, attól K-ebbre több falu - abaúji terület volt már az Árpádok idején is (GYÖRFFY GY. 1963). Itt néhány községet - köztük Széphalmot, Mikóházát - 1881-ben Zemplénhez csatoltak.

A hegység új nevét geológusok ma sem fogadják el. Térképét a régi Eperjes—Tokaji-hegyláncból vett Tokaji-hegység címmel adják ki. Túristák, botanikusok még a hetvenes években is Sátor-hegységnek mondták. A „Zempléni-” nevet CHOLNOKY (é.n.) kezdeményezte - azzal, hogy „nagyobb, és főként érdekesebb része igenis Zemplénben van” - anélkül, hogy állításának igazát ellenőrizte volna. Ugyanekkor - mint Kogutowicz Zsebatlasza (1922) is - megkülönböztette a Zempléni-szigethegységet (Zemplínské vrhy), amely teljesen Zemplénben van. Nem vette tudomásul a harmincas-negyvenes években már általános Sátor-hegység nevet.

Közel húsz éve, egy élvonalbeli politikus javaslatára kezdeményezték, hogy minden Hernádtól K-re eső területet - benne Abaújvárt, Abaújszántót - nevezzünk Zemplénnek! Ez a kezdeményezés sajnos követőkre talált, még a hagyományok őrzésére elsősorban kötelezett egyes emográfusoknál is. Ahogy a Börzsönyi-hegységből fokozatosan Börzsöny lett, úgy a Zempléni is már „a Zemplén”, abaúji része pedig esetenként „Észak-Zemplén”. Van Észak-Zemplén is, de az nem azonos Kelet-Abaújjal, hanem a Homonna—Vihorlát vonal és a kárpáti vízválasztó között fekszik.

Még élnek a régi megyebeosztásra emlékező öntudatos abaújiak, akik visszautasítják a „lezemplénizést”! Erre példa egy „Abaúj nem Zemplén” c. írás is, amelynek szerzője (FENÁKEL J. 1986) azzal, hogy nem Zemplénről, hanem a Zempléni-hegységről írt, megértően reagál „több méltatlankodó levélíró” protestálására, akik visszautasítják, hogy abaúji faluikat egy riportjában zempléninek írja. Ez a „lezemplénizés” kizárólag akkor szűnne meg, ha a hegység visszakapná valamelyik régi nevét (esetleg, ha nevébe Abaúj is bekerülne).

Amikor a beregiek, jáászágiaiak, nagykunságiaiak elérték, hogy tájuk neve bekerüljön megyéjük nevébe, akkor a földrajzi nevekért felelősök sem vállalták, hogy többet vegyenek el Abaújtól, mint Trianon.

A földrajzi neveket kapcsolatban vetődik fel írásuknak egy újabb, sokaknak nem tetsző módja. Mégpedig az, hogy a határozottan egybejutt Dobogó-kő, Galya-tető, Nagy-Kevély, Tar-kő, Nagy-Kopasz, Nagy-Hideg-hegy, Nagy-hársas stb. csak kötőjellel elválasztva írható. Vajon miért nem írható egybe az ilyen határozottan egyben kijelölt szavak, amikor az ugyanilyen jellegű Ágasvár, Vajdavár, Hegyhát, Sárrét, Kemenceslja stb. egybeírandók.

Új földrajzi nevek adásánál helytelen figyelmen kívül hagyni a hagyományos régi neveket, köztük a tájnévként is használt megyeneveket. Ezeket kellene előnyben részesíteni a bármily kiváló személyiségek által kezdeményezettekkel szemben! Pl. mindenkinek, aki nem szereti saját nevének elhibázását, meg kell értenie azokat az abaújiakat, akik visszautasítják a „lezemplénizést”. Aki a régi neveket elhomályosító új neveket propagálja - a helynévgyűjtés megindítójának, PÉSTY F.-nek (1878) szavaival élve - „réteget rétegre rak, hogy a múltak emlékeit eltakarja, és felismerésüket megnehezítse”.

IRODALOM

- ANDRÁSFALVY B. 1980. Néprajzi csoport, kistáj és régió. - Népi Kultúra—Népi társadalom 11-12. pp. 39-58.
- BULLA B.—MENDÖL T. 1947. A Kárpát-medence földrajza. - Budapest
- BULLA B. 1954. Általános természeti földrajz II. - Budapest
- CHOLNOKY J. (é.n.) Magyarország földrajza. - Budapest
- CSÁNKI D. 1890, 1894, 1897. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. 1-3. - Budapest
- DÖMÖTÖR S. 1961. Órség. - Budapest
- FENÁKEL J. 1986. Abaúj nem Zemplén. - Nők Lapja, 38. 35. 2. p.
- FÖLDI E. (szerk.) 1982. Magyarország földrajzinév-tára. I. - Budapest
- FÖLDI E. 1987. Térképészek a földrajzi nevek védelmében. - Honismeret, 15. 5. pp. 56-57.
- GÁBRIEL A. 1973. A baranyai Hegyhát. - Földr. Ért. 21. 2. pp. 321-325.
- GÖNCZI F. 1914. Göcsej és Hetés. - Kaposvár
- GYÖRFFY GY. 1963. Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza. - Budapest
- HAAS M. 1845. Baranya földirati, statisztikai és történeti tekintetben. - Pécs
- HEVESI A. 1986. Gondolatok dr. Tóth Géza „A központi Bükk geomorfológiai körzetei” c. tanulmányáról. - Föld. Ért. 35. pp. 375-396.
- HUNFALVY J. 1867. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. - Pest
- ILA B. 1976. Gömör megye. I. k. - Budapest
- KÁDÁR L. 1941. A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. - Budapest
- „Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre”. - Budapest, 1923.
- KOGUTOWICZ K. 1930, 1936. Dunántúl és Kisalföld frásban és képben. 1-2. - Szeged
- KÓSA L.—FILEP A. 1975. A magyar nép tájtörténeti tagolódása. - Budapest
- LÁNG S. 1949. Geomorfológiai és hidrológiai tanulmányok Gömörben. - Hidr. Közl. 29. pp. 141-148, 283-389.
- Lexicon universum Regni Hungariae locorum populosorum. 1773.
- LÓCZY L. 1918. A magyar szent korona országainak... leírása. - Budapest
- PALÁDI—KOVÁCS A. 1982. A Barkóság és népe. - Miskolc
- PAPANEK G. 1783. Geographica descriptio comitatus Baranyensis. - Quinque-Ecclesiis, Pécs
- PESTY F. 1878. A helynevek és a történelem. - Budapest
- PÉCSI M.—SOMOGYI S. 1967. Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. - Földr. Közl. 15. pp. 285-304.
- PRINZ GY. 1936. Magyar föld - magyar faj. I. Magyar földrajz 1. rész: Magyarország tájrajza. - Budapest
- PRINZ GY. 1942. Magyarország földrajza. - Budapest
- SCHERMANN SZ. 1937. Szöges cipők nyomai a Kárpátok bércein. - Budapest
- SZENTMIHÁLYI I. 1977. Hetés és a Lendvavidék néprajzi sajátosságai. - Zalai Gyűjtemény, 7.
- SZÉKELY A. 1961. A Mátra és környékének kialakulása és felszíni formái. - Kand. értekezés, Budapest
- VISKI K. 1938. Etnikai csoportok, vidékek. - Budapest.